בשולי הדף / חנן חריף

כב ע"ב/ משלי מטבעות

הפתגם העממי שמצטט רב פפא: "היינו דאמרי אינשי – כזוזא מלעיל כאיסתרא מלת־חת" (רש"י –"כשהנקב[בסכך] רחב כשיעור זוז, חמתו מרובה למטה [בסוכה] כשיעור סלע") מזכיר את הפתגם המפורסם "איסתרא בלגינא קיש קיש קריא" (בבא מציעא פה.) – מטבע אחד בתוך כד ריק מקשקש ומרעיש, משל לאדם ריק מתוכן המתפאר במעט שיש בו, בניגוד לאדם המלא וגדוש השומר על שתיקה. **האיסתרא** (stater) הינו מטבע נחושת רומי השווה בערכו לחצי זוז, שהיה גדול בנפ־חו אך לא בערכו. הזוז, לעומת זאת, היה מטבע כסף, קטן בנפחו אך בעל ערך כפול. לכן, כנ־ראה, השתמשו האנשים באיסתרא הן על מנת לדמות את האדם הריק, שרק 'איסתרא' יש בו, והן את המצב הנדון אצלנו, בו, בלשונו של שטיינזלץ, "מה שנראה כזוז מבהיק מלמעלה, אינו אלא איסתרא מלמטה...".

כח ע"א/ למה נשרף העוף?

הברייתא המפורסמת לגבי שמונים תלמידיו של הלל הזקן, אשר "שלושים מהן ראויים שתשרה עליהם שכינה כמשה רבינו, ושלשים מהן ראויים שתעמוד להם חמה כיהושע בן נון, עשרים בינו־ניים", מציינת כי הקטן שבכולם היה לא אחר מאשר רבן יוחנן בן זכאי, והגדול שבהם – יונתן בן עוזיאל, לגביו נאמר כי "אמרו עליו... בשעה שיושב ועוסק בתורה כל עוף שפורח עליו מייד נשרף". ומדוע? לפי רש"י הסיבה נעוצה במלאכים – "שהיו מלאכי השרת מתקבצין סביביו לשמוע דברי תורה מפיו", ולכן נשרפו העופות. בעלי התוספות, לעומת זאת, גורסים כי הסיבה היא דברי התורה עצמם – "שהד־ברים שמחים כנתינתם בסיני, שניתנה התורה באש", ומביאים דוגמא נוספת לאש הבוערת סביב לומדי תורה שכאלה. רבינו חננאל מביא נימוק אחר לעניין, ותולה את התופעה לא במלאכים ואף לא בדברי התורה לעצמם, אלא בלא אחר מאשר "זיו השכינה (ש)היה במושבו".

כט ע"א/ מוכי שמש ומוכי ירח

דברי המשנה המפורסמים לגבי גשמים היור־דים בסוכות "משלו משל, למה הדבר דומה? לעבד שבא למזוג כוס לרבו ושפך לו קיתון על פניו" גררו דיון מפורט בגמרא בנוגע למשמעותן של תופעות מטאורולוגיות חריגות. כך, למשל, "תנו רבנן, בזמן שהחמה לוקה סימן רע לעולם כולו", וכן – "בזמן שהחמה לוקה סימן רע לעובדי כוכ־בים, לבנה לוקה סימן רע ל(שונאיהן של) ישראל, מפני שישראל מונין ללבנה ועובדי כוכבים לחמה" ועוד. עובדי הכוכבים המוזכרים כאן הם מן הסתם הרומאים, ששלטו בארץ בימי התנאים ולאחר מכן ועמם באו התנאים, בני ארץ ישראל, במגע. הדבר מסתבר גם מתוכן הדברים, שהרי הלוח הרומי אכן התבסס על החמה, בניגוד ללוח היהודי המבוסס, כמו הלוח הבבלי בזמנו, על הירח.

ציטוט נוסף, שעלול שלא לנעום לאוזני בן זמ־ננו, הוא מדברי ר' מאיר, הקובע שבזמן שהמאו־רות לוקים "סימן רע ל(שונאיהן של) ישראל, מפ־ני שמלומדין במכותיהן" (רש"י – "רגילין ללקות יותר מכולם"), וממשיל את ישראל לתלמיד "הר־גיל ללקות בכל יום ויום" שדואג וחושש בזמן שהמלמד "בא לבית הספר ורצועה בידו...". אך, למרות כל זאת, יש יתרון לישראל על פני אומות העולם: בעוד אומות העולם לוקות 'יחד עם אלוהיהן', הרי ש"בזמן שישראל עושין רצונו של מקום אין מתיראין מכל אלו, שנאמר: "...ומאו־תות השמיים אל תחתו, כי יחתו הגויים מהמה...".

הדף היומי / מסכת סוכה

ההלכה אינה אסתטיקה

ההגדרה ההלכתית-מוסרית האוסרת 'מצווה הבאה בעברה' אינה מקפת כל. ניתן להבחין במגמת חז"ל ליישם אותה רק במקרים הצורמים ביותר

לא תביא אתנן זונה ומחיר כלב בית ה'
א–להיך לכל נדר כי תועבת ה' א–להיך גם שניהם (דברים כג יט)

לכאורה אין פשוט מזה – אתנן הזונה ומחיר הכלב פסולים הם ולא יכירם מקומם במקום שצ־ריך להיות סמל הטהרה – בית ה'. אכן, כך מסביר האבן עזרא במילים קצרות: 'כי הוא **דרך ביזיון**, על כן אמר 'כי **תועבת** ה''. כנגד הסבר זה, התואם ללא ספק את פשט הכתוב, מעלה הרמב"ן הסבר מפותל משהו:

לא תביא אתנן זונה – הזונות יעשו באתנן שלהם מצוות, חושבות לכפר על חטאתן... ולכך אסרה תורה אתנן לכל נדר, כי עתה יוסיפו לחטוא בהן. וכן עניין מחיר כלב, בעבור כי הצדים בכלבים ושומרי החומות יגדלו כלבים עזי נפש מזיקים את הרבים, וידירו במחיריהם להיות כופר לנפשם. וכן המנהג עד היום בפרשים אנשי הציד, שיעמידו צורת כלביהם בשעווה לפני ע"ז, שיצליחו בהם. **והמפרשים אמרו** מפני שהוא דרך בזיון:

הרמב"ן מביא לבסוף את הסברו הפשוט של האבן עזרא, אך ברור שלבו נוטה להסבר הראשון, בו הוא מרחיב; אם יותר השימוש לצורכי קדושה בממון שמ־קורו פסול, בעליו ישתמשו בו כבעלה תאנה לכסות בו את ערוותם. לא רק שהפושע יתמיד במעשיו הנלו־זים, הוא יקבל על כך חותם קדושה והכשר.

מה בין שני הסברים אלו? די ברור כי החוש **האסתטי** עומד בבסיס טעם ה'ביזיון'. לא ייתכן שאדם יעמוד לפני ה', יביא לו קרבן תחת נפשו – בעוד שכל מהותו של קרבן זה בזויה. דומה שאין טוב מן המדרש הידוע להביע תחושה טבעית זו (ילקוט שמעוני, משלי, רמז תתקס"א):

שנו רבותינו: אדם שיש בו עבירות ומתוודה ואינו חוזר, למה הוא דומה? לאדם שטובל ושרץ בידו, שאפילו טובל בכל מימות שבעולם לא עלתה בידו טבילה. זרקו מידו וטבל בארבעים סאה – מיד עלתה לו טבילה, שנאמר ומודה ועוזב ירוחם וכו'

לעומת זאת, טעמו הראשון של הרמב"ן – תו־עלתי. **אם - אז; אם** המעשה יותר, **אז** יביא הדבר לתוצאה גרועה.

המשך דברי הרמב"ן נמצאים במישור ההלכתי, אך נראה שקשורים הם בטבורם להסברים שקדמו להם: ואמר "גם שניהם" – לרבות שינוייהם, כגון חיטין ועשאן סולת, לשון רש"י. אבל בגמרא (ב"ק סה ב) אמרו שבית שמאי אוסרין ובית הלל מתירין, אלא הם ולא ולדותיהם הם ולא שינוייהם.

מחיצה מנטלית בדרך לאתנן

אם במישור האסתטי עסקינן, מה ההבדל בין צורתו הראשונית של האתנן לזו הסופית? אומנם ידוע שלכ־סף אין ריח, אך ברור שלריח ניחוח אשה לה' הוא לא יצלח! שונה הדבר אם נתלה את סיבת האיסור ברובד התועלתי. הזונה המקריבה קרבן מאתנן שהשתנה, אי־נה רואה לפניה את העדות המקורית למעשה הפסול ומבחינה פסיכולוגית אין היא מקשרת בינו לבין ההק־רבה. נוצרה מעין מחיצה בין מעשה העבר הפסול לבין פעולת ההווה המבורכת. למחיצה מנטלית זו שורש הלכתי–משפטי; שינוי הצורה מהווה נתק בין הצורות השונות של האתנן. יש להניח אם כן, שהרמב"ן רומז כאן על נקודת המחלוקת בין בית הלל לבית שמאי וזו מחדדת את השאלה, מה מקומה של האסתטיקה בעו־לם המצוות על רבדיו השונים – ההלכתי והמוסרי.

דומה שגם בסוגיה הפותחת את פרק לולב הג־זול (כט ב – ל א), משמשות שתי מגמות אלה. לכאורה, אין דבר פסול יותר מלולב הגזול – המהווה, כדברי התלמוד, מצווה הבאה בעבירה. לא זו אף זו – בעניין ארבעת המינים הדבר מפורש בדרשת חז"ל: "ולקחתם **לכם** ביום הראשון... – **משלכם**". אלא שדווקא דרשה זו פותחת פתח לשאלה האם ניתן ליטול לולב גזול ביום טוב שני של גלויות, שהרי הוא אינו 'ראשון' ובו לא נאמר 'לכם'? בכך נחלקו אמוראים: ר' יוחנן אוסר וש־מואל מתיר. ברם, האם שמואל אינו מרגיש את הבעייתיות העצומה של קיום מצווה באמצעים פסולים? מאירים דברי הרמב"ן (בהשגותיו על הל־כות לולב לראב"ד) על מחלוקת זו:

ובדין לולב הגזול דעת התלמיד (הרמב"ן) נוטה לדברי הרב ז"ל (הראב"ד) שפסק כר' יוחנן, דקיימא לן שמואל ור' יוחנן הלכה כר' יוחנן... לפיכך אפילו בשני של זקנים (יום טוב שני של גלויות) פסול... כיון שהוא מצווה הבאה בעברה – קטיגור היא, אין יוצאין בו לעולם. מקרא מלא דבר הכתוב: "שונא גזל בעולה (ישעיה סא א)", **והיאך יברך על שנואיו של הקב"ה? אין זה מברך אלא מנאץ!** ...אבל שיטה אחת היא להכשיר הגזול, שלא לחוש למצווה הבאה בעברה.

למרות צוויחת הסבתא

דעתו זו של שמואל מפנה את דיון התלמוד למי־שור הטכני–הלכתי, הכולל ניתוח מורכב למדי על מי־דת הבעלות של אדם לפני ייאוש ואחריו ולפני שינוי ואחריו. אולם מעבר (ומעל) לשאלות חשובות אלה, האם לשיטת שמואל הקב"ה לא "שונא גזל"?! במילים אחרות: מה מקום יש לדקדוקי הלכה, כאשר החוש המוסרי הפשוט של הנביא מורה על הפסול העמוק בהתנהגות העם בימים שלפני חורבן בית ה'? האם אין הדברים נוגעים לנו באותה מידה? שאלה זו מתחדדת לאור המעשה בראש הגולה וברב נחמן (דף לא ע"א). הרקע למעשה זה הוא ההבדל ההלכתי בין לולב לסו־כה; בעוד שלולב ניתן להיגזל, קרקע אינה נגזלת ולכן לדעת חכמים – החולקים על ר' אליעזר – ניתן לצאת ידי חובה גם כאשר אדם 'תוקף את חברו והוציאו מסוכתו'. רב נחמן מוסיף, שהגוזל עצים לסיכוך הסו־כה אינו פוסל את סוכתו וכל שמוטל עליו הוא לשלם את דמי הסכך. וכך מספר התלמוד:

ההיא סבתא דאתאי לקמיה דרב נחמן (אותה סבתא שבאה לפני רב נחמן), אמרה ליה: ריש גלותא וכולהו רבנן דבי ריש גלותא בסוכה גזולה הוו יתבי (...בסוכה גזולה ישובים)! צווחה ולא אשגח בה רב נחמן. אמרה ליה: איתתא דהוה ליה לאבוהא תלת מאה ותמני סרי עבדי צווחא קמייכו ולא אשגחיתו בה (אישה שהיו לאביה שלוש מאות ושמונה עשרי עבדים צווחת ואתם לא משגיחים בה)? אמר להו רב נחמן: פעיתא היא דא (צווחנית היא זו), ואין לה אלא דמי עצים בלבד.

כך פוסק גם השו"ע (או"ח, תרלז ג; הרמ"א שם מסייג את הדברים, אולם בסיסית אין הוא חולק על הלכה זו):

סוכה גזולה כשרה. כיצד, אם תקף על חברו והוציאו מסוכתו וגזלה וישב בה, **יצא**, שאין הקרקע נגזלת ...ואם גזל עצים ועשה מהם סוכה, אף על פי שלא חיברן ולא שינה בהם כלום, **יצא**; תקנת חכמים, שאין לבעל העצים אלא דמי עצים בלבד.

דומה שכל הקורא מעשה זה (המובא ללא כל הע־רה או תגובה מצד הסוגיה), אינו יכול שלא להרגיש את העוול שנעשה. אך מעבר לכך, האם אין מקום לא־סתטיקה בהלכה? הרי כל בר דעת מבין שראש הגולה בברכו על הישיבה בסוכה, טובל הוא ושרץ בידו! זהו בדיוק שורש איסור 'מצווה הבאה בעבירה'.

דומה שניתן לגלות מן המקורות שהובאו (וביותר, מאלה שלא...) הבנה מחודשת, המסוגלת לקרב הלכות אלו לדעתנו. הבוחן מקורות אלו, יתקשה שלא לחוש במגמת הצמצום של דין 'מצווה הבאה בעבירה'. אם אנו מזהים דין זה עם מה שכיניתי 'האסתטיקה של ההלכה', הרי שנעשה מאמץ לא קטן לתחום את השפעת עיקרון זה למקרים בהם יש לעברה מגע ישיר עם המצווה (את־נן עצמו ולא שינוייו; לולב הגזול ביום הראשון ולא השנ־י) ובמידת האפשר לעוקפו לגמרי (סוכה אינה נגזלת). לראייה זו, ישנה הכרה בכך שאסור לה למצווה שתיע־שה באמצעים בזויים, אולם אין לבלבל את האמצעי עם המטרה ולתת לו להשתלט עליה. אם נקבל את האסת־טיקה כמדד הראשי לדרך קיום המצוות, נגיע מהר מאוד לאפס מעשה; וכי מי מאתנו אינו יכול למצוא פגם כלשהו במעשיו ו(ביחוד...) במעשי חבריו? האם בגלל חטאינו נמנעים אנו מעמידה לפני בורא עולם בתפי־לה? אכן, את הכלל של 'טובל ושרץ בידו' אנו שומרים בדיוק לכך: אין לטבול עם שרץ ביד **ותו לא**. אסור לה למצווה שתבוא במגע ישיר עם הביזוי, אך לא יותר מכך. אדרבה, האדם שנטמא **מקודם** בשרץ, הוא שצ־ריך לטבול **בעת**. לעיתים צורם הדבר, כמו בהתעלמו־תו של רב נחמן מצווחת אותה סבתא. אולם העיקרון הוא, **שההלכה אינה אסתטיקה**.

בורחים מהגזל

המצוות ניתנו להיעשות בעולם לא מושלם, ובני אדם ברמות שונות הם המחויבים בהן. המ־צוות הן נחלת כולנו – חטָאים כצדיקים, ומטרתן היא עיצוב העולם והעלאתו למדרגה גבוהה יותר מזו שהוא נמצא בה כעת. הווה אומר, האסתטיקה היא כלי המלמד את עושה המצווה את הדרך הנ־כונה, ולא מטרה בפני עצמה:

אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: מאי דכתיב "כי ה' אהב משפט שונא גזל בעולה"? משל למלך בשר ודם שהיה עובר על בית המכס, אמר לעבדיו: תנו מכס למוכסים. אמרו לו: והלא כל המכס כולו שלך הוא! אמר להם: ממני ילמדו כל עוברי דרכים, ולא יבריחו עצמן מן המכס. אף הקדוש ברוך הוא אמר: אני ה' שנא גזל בעולה, **ממני ילמדו בני ויבריחו עצמן מן הגזל** (סוכה, ל א).

כיוון שכך, הכלל של מצווה הבאה בעברה אינו יכול להיות חובק כל, ואין לה למערכת ההלכתית בררה אלא לצמצמו למקרים הצורמים ביותר ותו לא.

אלכס טל